

HET LAGER ONDERWIJS TE GENT EN OP HET OMLIGGENDE PLATTELAND ROND HET EINDE VAN HET ANCIEN REGIME

door

Jan ART

Stagiair bij het NFWO

Inleiding

De overgang van de moderne naar de hedendaagse periode, en meer bepaald de overschakeling van een hoofdzakelijk agrarische samenleving naar een overwegend industriële maatschappij, is een fenomeen dat de aandacht van de geschiedschrijving reeds geruime tijd gaande houdt. Tot hertoe was de aandacht echter vooral gericht op het politieke en socio-ekonomische aspect van de zaak, terwijl de socioculturele verschuivingen slechts in mindere mate werden onderzocht.

Zo beschikt men voor wat aangaat het lager onderwijs van het einde van het ancien régime slechts over weinig kwantitatieve gegevens. De waardevolle bijdragen van de onderwijsgeschiedenis sloegen tot hertoe vooral op de interne organisatie en de politieke verschijning van het 18de-eeuwse onderwijsprobleem, maar verstrekten weinig inlichtingen over de sociale dimensie van het lager onderricht¹. Het is pas in de laatste jaren dat aan de K.U.L. onder promotie van Prof. Ruwet enkele belangwekkende licentiaatsverhandelingen werden gewijd aan de alfabetisatiegraad van de bevolking van enkele Belgische steden, en dat men uitgaande van de alfabetisatiecoëfficiënten heeft getracht het toenmalige onderwijsapparaat te reconstrueren².

De omgekeerde weg werd gevolgd voor Gent en omgeving: nadat gepoogd werd een zo volledig mogelijke inventaris op te maken der bestaande instellingen voor lager onderwijs (d.w.z. alle onderwijsinstellingen van zodra deze elementaire vakken als lezen, schrijven, rekenen of godsdienst in hun programma hadden opgenomen) heeft men getracht de invloed hiervan na te gaan op het sociale leven in zijn geheel via enkele steekproeven naar de alfabetisatiegraad in een stedelijk en een landelijk milieu.

Hoeveel % der kinderbevolking bezocht een lagere school, tot welke klasse behoorde ze, welke was de aard van het verstrekte onderricht en wie waren de leerkrachten?

(1) Cfr. R.L. Plancke, *De historische pedagogiek in België. Overzicht en Bibliografie* (Bijdragen tot de pedagogiek, 2) Antwerpen, 1950. — Id. *Pedagogica Belgica. Periodiek overzicht der Belgische pedagogische studieën*, 1951 e.v.

(2) H. Callewaert, *Bijdrage tot de studie van het analfabetisme en het L.O. te Brugge*. 1760-1860, Leuven, 1963. — B. Van Rossem, *Bijdrage tot de studie van het analfabetisme en de geschiedenis van het L.O. te Aalst*. 1790-1890, Leuven, 1960. — J.C. Robert, *Analfabetisme en L.O. te Tienen*. 1780-1860. *Bijdragen*, Leuven, 1964.

De basisgegevens hieromtrent konden geput worden uit het gildearchief der schoolmeesters, het scholasterarchief en diverse rapporten uit de Oostenrijkse en Franse periode³. Voor het platteland bestaan er de dekanale verslagen, die moeten aangevuld worden met de gegevens verzameld in monografieën gewijd aan plaatselijke toestanden en gesteund op lokale archiefbronnen. De alfabetisatiegraad onder het A.R. kan benaderd worden langs de handtekeningen in de huwelijksregisters, en van de graad van het verstrekte onderwijs krijgt men een eerste indruk bij het nalezen van de toenmalige schoolliteratuur.

De initiatieven van Kerk en Staat.

Ondanks de hervormingspogingen van Maria-Theresia en Jozef II bleef tot op het einde van het A.R. het lager onderwijs de facto in handen van de Kerk. Deze liet zich in haar onderwijspolitiek nog steeds leiden door de contrareformatorische en defensieve besluiten van de 16de en 17de eeuw, waarin het lager onderricht werd aangewezen als een der voornaamste instrumenten voor de verbreiding van de ware gedachte. Organisatie, leerprogramma, lerareselectie en alle andere onderwijsaspecten stonden dan ook in het teken van deze restauratorische en beveiligende bekommernis. Het godsdienstonderwijs moest de sluitsteen vormen van iedere vorm van lager onderricht⁴.

Om het verwezenlijken van deze doelstellingen mogelijk te maken waren rond het einde van de 16de begin 17de eeuw in de belangrijkste steden van het land schoolmeestersgildes opgericht en werd het scholasterambt gevalueerd. Zo ook te Gent. De statuten van de Gregoriusgilde, later Casianusgilde, gesticht in 1633, stippelden uit dat iedereen die zich tot het jeugdonderricht geroepen voelde, zich voortaan eerst moest laten examineren door de scholaster en de dekens van de gilde. Dan zou de nieuwe leerkracht een wijk worden toegewezen waar hij de plaatselijke bevolking van zijn talenten zou kunnen laten genieten, en werd hij verondersteld zich in de toekomst te zullen voegen naar de richtlijnen van het gildereglement. Dit betekende o.m. het betalen van een *admissiegeld* en van de jaarlijkse of buitengewone *ommestellinghe*, en het aanwezig zijn op de verschillende gildevergaderingen. Anderzijds genoot hij of zij de eer gerekend te worden tot de 26 enige leerkrachten van de stad, en hadden ze de verdienste bij te dragen tot de verbreiding van het geloof⁵. De scholaster was belast met het toezicht op de schoolmeesters en schoolmeesteressen. Er werd van hem verwacht dat hij minstens zes maal per jaar de scholen zou bezoeken en zou instaan voor de zielzorg van meesters en leerlingen.

(3) RAG (Rijksarchief Gent), *Fonds bisdom*, scholasterarchief. — SAG (Stadsarchief Gent) *Serie 141, Serie 108 bis, serie 200 (5), Armenscholen*.

(4) G. Sengers, *Les origines de l'enseignement populaire moderne en Belgique* in *Revue sociale catholique*, 1908, XIII, p. 36-37. — P.F.X. De Ram, *Synodicon belgicum sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentino usque ad concordatum anni 1801*, 4 dln., Mechelen 1829-31. Dl. I en IV, passim.

(5) RAG, *bisdom*, B186, f° 288. — SAG, *serie 200 (5) n° 2*.

Dit laatste concretiseerde zich in de censuur der gebruikte schoolliteratuur, het opleggen van de verplichting om de kinderen naar de donderdagse catechismus te begeleiden, en in het inrichten van de kerkelijke erediensten ⁶.

In de praktijk echter bleken deze schijnbaar sluitende organisatorische beschikkingen niet zo gemakkelijk doorgezet te kunnen worden, zeker niet meer op het einde van de 18de eeuw.

Er waren vooreerst de spanningen tussen scholaster en stedelijke overheid. Deze laatste trachtte de inspraak van de scholaster te beperken tot strikt religieuze aangelegenheden om alzo zelf het onderwijsbeleid in handen te nemen, maar ze werd hierbij tegengewerkt door het centrale bestuur, dat in de stedelijke bestrevingen gevaarlijke autonomistische tendenzen meende te onderkennen. Naar het einde van het A.R. tracht het centrale bestuur op haar beurt het lager onderwijs te seculariseren, maar ditmaal wordt de kerkelijke positie beveiligd door de financiële onmacht van de verlichte vorsten en de apathie der plaatselijke bevolking ⁷.

Indien de Kerk op bestuurlijk vlak de situatie tot op het einde van het A.R. beheerste, op lokaal vlak liep de evolutie haar uit de hand. Zelfs binnen de gilde: te Gent waren niet alle gildesuppoosten even vurig om jaarlijks een bijdrage te betalen die hen van weinig nut scheen te zijn, vermits het gildemonopolie reeds lang louter theoretisch was geworden. Vandaar processen tussen gilde en scholaster, aan wie wordt verweten dat hij zijn plichten niet nakomt *in de huidige conjuncture des tyds*.

Van de trimestriële bezoeken kwam inderdaad niet veel in huis, en de meesters schrikken er niet voor terug hun geestelijke leider ervan te verdenken eerder door geldelijke dan wel zielzorgende motieven gedreven te worden bij zijn onderwijsactiviteiten ⁸.

Het gildereglement werd nog door weinigen nagevolgd. Wie zou zich nog schikken naar de directieven van een vereniging waarbij geen der leden nog enig nut had en die nog alleen bestond in functie van de kerkelijke controle? Dekens en examinatoren aanvaardden niet meer de bekwaamste maar de best betalende kandidaten, de scheiding tussen jongens en meisjes bleef tot verbijstering van kerkelijke en wereldlijke overheid dode letter, de wijkbeperking werd niet nageleefd, de meeste ondermeesters waren niet geadmitteerd enz. Bovendien waren er de huisleraars of ambulanten, die men ten laatste toch tot de gilde had moeten toelaten, maar die zich nooit de moeite hebben getroost zich te laten inschrijven in het gildeboek, en intussen de rijkste leerlingen uit de vrije klassen hielden ⁹.

Twist tussen de gildeleden zelf: de dekens werden ervan beschuldigd gel-

(6) P.F.X. De Ram, *op. cit.*, dl. I, p. 397 en dl. IV, p. 218. — G. Simenon, *L'instruction populaire à St. Trond pendant l'A.R.* in *Bulletin de la société scientifique et littéraire du Limbourg*, dl. XXIII, 1905, p. 191-2.

(7) RAG, *bisdom*, B 2726. — A. Dubois, *L'organisation des écoles à Gand à la fin du XVIIe siècle et conflit entre les échevins de cette ville et l'évêque* in *Belgique judiciaire*, XIX, klm. 1596.

(8) RAG, *bisdom*, B 2726, 2728, 2730, 2735 en 2714. — SAG, *Armenscholen*, reg. 2, 1713/1712, reg. 5, 1819/1711, *Serie 200 (5)*, n° 2, f° 11 v°.

(9) SAG, *Armenscholen*, reg. 1623-1793, s.d., reg. 5, 1756. *Serie 200 (5)*, n° 2, f° 30. — RAG, *bisdom*, B 2730.

den uit de gildekas te verdonkeremanen en de resterende financiën te verspillen aan processen tegen klandestiene onderwijzers¹⁰.

Maar deze interne moeilijkheden zijn nog maar van weinig belang als men ze vergelijkt met de lokale onderwijssituatie in haar geheel. De demografische en sociale evolutie in de steden had naast de geprivilegieerde schoolmeesters tal van concurrerende onderwijsorganismen doen ontstaan die de gildesuppoosten financieel ondergroeven en bovendien in hun doen en laten door niemand werden gecontroleerd. Zodat men voor Gent, rond het einde van de 18de eeuw, voor wat aangaat het lager onderwijs, van een quasi volledige vrijheid mag spreken. Het onderwijs is de inrichtende macht uit de hand gelopen en wordt nog slechts bepaald door de wet van vraag en aanbod.

Vooraleer een overzicht te geven van de welige onderwijsvegetatie die zich in deze omstandigheden ontwikkelde, is het nodig even stil te staan bij de figuur van de leerkracht en de aard der onderwezen stof, omdat deze in belangrijke mate de evolutie van het onderwijs hebben beïnvloed.

De leerkrachten.

De vrije of geprivilegieerde schoolmeester is meestal een schakel in een schoolmeestergeslacht. Als zoon van een confreer van de gilde had hij bepaalde faciliteiten bij de inschrijving in de gilde en voorrang bij het vrijkomen van een plaats. Zijn opleiding bestond in een proeftijd die hij had doorlopen als ondermeester in vaders school, en het ingangsexamen stelde een onderzoek in naar zijn lees- en schrijfbekwaamheden, zijn geloofskennis en zijn gedrag. Het kon niet anders of dit systeem moest het traditionalisme in gebruikte methode en leerstof in de hand werken.

De enkele nieuwkomers waarvan het verleden kan worden nagegaan vertonen allen ergens een gemeenschappelijke trek: uit hoofde van een vorige loopbaan of vorming voelden ze zich te goed, of zijn ze onbekwaam om handenarbeid te verrichten. Humaniorastudenten, filosofen, theologanten en ex-legerofficieren vormen het gros der nieuwe kandidaten.

Naarmate de fransdolheid der Gentse bevolking stijgt komen ook meer Walen of Fransen opdagen.

De vrije meisjesscholen zien hun leerkrachten door het resignatiesysteem (aanduiding van de opvolger door de voorganger) meestal uit dezelfde lage bevolgingsklasse gerekruteerd¹¹.

De inkomsten der schoolmeesters lagen ver uit elkaar. De verdienste werd immers bepaald door verschillende factoren: de wijk waarin de magister zich gevestigd had stelde reeds bepaalde grenzen aan de te vragen minervalia en conditioneerde in belangrijke mate het leerlingental. Bovendien wordt de meester verondersteld gratis onderwijs te verstrekken aan vier armenkinderen uit zijn parochie, en wordt het leven hem definitief zuur

(10) SAG, serie 200 (5), n° 2 f° 4, 13, 45, 53, 14, 18, 38, 43, 48, 49, 55, 62-63. n° 4, 23/11/1716.

(11) SAG, serie 200 (5) n° 7, *Armenscholen*, reg. 5. — RAG, *St.-Pieters*, 2de reeks, n° 125. *Bisdom*, B 2729, 2731 en 186.

gemaakt door de talloze klandestiene of onvatbare onderwijsinstellingen die uit hoofde van hun programma, hun publiek of hun schoolgelden vele „klanten” uit de vrije scholen roofden. Het gaat hier om de pensionaten, de huisleraren, de lagere middelbare klassen waarvan het programma zo was opgevat dat degenen die amper konden lezen en schrijven erop konden inhaken, en de eigenlijke onvrije schoolmeesters en schoolmeesteressen. Dit had voor gevolg dat vele meesters, indien ze geen beroep moesten doen op de bisschoppelijke aalmoezenij, hun inkomsten trachtten aan te vullen met het leveren van kalligrafisch werk, het opstellen van feestdichten of zelfs door vervalsing van geschrifte. Op het platteland vormt de koster-schoolmeester, maar ook de landbouwer-schoolmeester of veekoopman-schoolmeester, geen uitzondering.

Anderen, die het geluk hadden zich in een welstellende wijk te hebben neergezet, zullen zich qua programma en schoolgeld richten naar de „nieuwe” scholen, en zich zo een decent inkomen weten te verzekeren¹².

Aan de hand van de gegevens van scholaster Hellin en het rapport Faipoult kan men voor de stad volgende cijfers vooropstellen¹³: (Werkwijze: aantal ll. x schoolgeld per hoofd en per jaar = jaarlijks inkomen)

Delbecq	7600 FF
Teirlinck	idem
Mortier	703 à 915 FF
Dubois	2000 à 3750 FF
Reyssenaar	660 à 770 FF
Hervent	750 à 1025 FF
Gysseleins	420 à 885 FF
Neesen	495 à 55 FF
Schouteten	3275 à 5675 FF
Lankswert	765 à 1065 FF
Goeminne	495 à 777 FF
Martens	600 à 1410 FF

Onvrije schoolmeesters:

	<i>jongens</i>	<i>meisjes</i>	<i>aan FF</i> <i>per jaar</i>	<i>= FF</i>
Trompe	26	17	11	473
Decoucke	37	19	15	840
Cambier	60	27	11	957
Calemberg	46	27	27	803
Vanhamberg	61	24	11	935

(12) SAG, *serie 190 (4) n°1*. — M. Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escaut adressée au Ministère de l'intérieur d'après ses instructions (Oostvlaams Verbond der Kringen voor Geschiedenis, doc. nr. 3)*, ed. P. Deprez, 1960, — *Den Wegwijzer van Gent*, anno 1780, e.v. (SAG). — Kon. Biblioth. Brussel, n° 87970, *Gent, Onderwijs: varia*.

(13) M. Faipoult, *op. cit.* — RAG, *bisdom*, K 2525.

Devos	17	12	11	319
Legge	20	37	15	855
De Cuyper	—	42	15	630
Rossier	8	27	—	?
Vanouden	7	35	—	?
Crombeen	—	47	—	?

De inkomsten der privaatspensionaten zijn moeilijker te benaderen omdat hier de kosten voor voeding en huisvesting moeten afgetrokken worden. Op de inkomsten der onvrije schoolmeesteressen wordt later teruggekomen.

Alleen reeds bij het onder ogen nemen van de schoolgelden der vrije en onvrije meesters dringt zich een bepaald besluit op: deze scholen konden slechts bezocht worden door kinderen wier ouders een bepaald maandelijks minimuminkomen verzekerd was. De ongeschoolde arbeider van toen, met zijn 10 à 12 stuivers per dag, moest er niet aan denken zijn nageslacht naar een vrije school te sturen. De sociale stand van het publiek der vrije scholen wordt aldus bepaald door de schoolgelden. Zij die het gevraagde niet kunnen opbrengen zullen een onderkomen vinden bij de onvrije schoolmeesteressen, de armenschool of... op straat.

Het onderricht.

Wat aangaat de leerstof onderwezen in de lagere scholen, daarover steken de verlichte tijdgenoten hun ongenoegen niet onder stoelen of banken. Verhoeven, Verlooy, scholaster Hellin, Des Roches, de grammatici en alle anderen die maar enigzins begaan zijn met de evolutie van hun tijd maken vernietigende opmerkingen over de materiële omstandigheden waarin het onderwijs wordt verstrekt, over de geest der gebruikte literatuur, over de taal waarin ze opgesteld is, over de hiaten in de programma's enz. Allen gaan akkoord om als bepalende factor van ieder onderwijs de schoolmeesterfiguur aan te wijzen, en komen dan ook op voor strengere lerarenselectie, normaalonderwijs en herwaardering van het ambt door gegarandeerde minimumbezoldiging¹⁴.

In de vrije school stond alles, zoals gezegd, in het teken van het godsdienstonderwijs. De leerlingen kregen er vrome en vermanende bedenkingen te lezen en te schrijven, en daarnaast werd dan nog eens de catechismus van de laatste onderrichting opgevraagd¹⁵. Van rekenen kwam zo goed als niets terecht. Het Frans daarentegen werd in alle scholen *par routine* door

(14) A. Jacob, *W. Verhoeven over de volkstaal en het schoolwezen aan de drempel van de Franse tijd*, Antwerpen, 1943. — M. Van Hamme, *Un projet d'instruction obligatoire en Belgique au début du XVIIIe siècle* in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1939, XVIII, p. 505-8. — L. Lebon, *L'instruction du peuple. Histoire de l'enseignement populaire en Belgique*, Brussel 1868, p. 312-5. — M. Deneckere, *Histoire de la langue française dans les Flandres 1770-1823 (Handelingen van de maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, IV)*, Gent, 1952, p. 220-1.

(15) SAG, *Armenscholen*, reg. 5, schrift leerling 18de eeuw.

de meester bijgebracht. Faipoult duidt slechts twee vrije meesters aan die eentalig Frans onderwijs verschaften.

De onvrije meesters volgen een gelijkaardig programma, met dat onderscheid dat bij hen de kerkelijke controle reeds minder voelbaar was, en er naast vrome literatuur ook wel volksromans als klaslektuur werden gebruikt.

De huisleraren verstrekten uiteraard individueel onderwijs en hadden verschillende franstalige handleidingen ter hunner beschikking, die allen van verlichte inzichten getuigden.

In de meisjesscholen werd er naast lezen, schrijven en catechismus, een ruime plaats ingeruimd voor het handwerk of het Frans, al naargelang het betaalde schoolgeld. Indien men er naar getuigenis van Verhoeven veel tijd versleet met *vodderijen en parleersels*, hetzelfde kon niet gezegd van de onvrije meisjesscholen en der armenscholen. Bij de eersten stond er naast het handwerk alleen nog een paar uur catechismus op het programma, terwijl de anderen op de middag, of 's avonds na 18 u., of 's zondags nog ergens een plaatsje wisten in te ruimen voor lezen, schrijven en catechismus, en bij de jongens ook nog voor het rekenen.

Leerprogramma en methode werden tot hiertoe reeds uitvoerig behandeld in de verschenen vakliteratuur. Er kan nog aan toegevoegd worden dat de sociale status en herkomst van de meester enerzijds, en de lokale drukproductie anderzijds reeds voldoende aanwijzingen geven om zich een eerste totaalindruk van de aard van het toenmalige onderwijs te vormen.

De Gentse drukkerijen bv., die met de Antwerpse als voornaamste leveranciers der schoolliteratuur worden aangewezen, geven gedurende de 18de eeuw 78 maal werkjes uit die in hun titel uitdrukkelijk vermelden dat ze zich richten tot een jeugdig publiek. Hierbij gaat het om 55 vrome uitgaven, zoals de catechismus, *de Catholyke Pedagoog*, *Het Dobbet Cabinet*, *Reyzen naer het Heilig Land*, e.d.m.; 12 maal om *Nederlandsche Spelkonsten*, *Sendbrieven* of *ABC's*; 7 maal Franse grammaires; 3 maal rekenboekjes en 1 maal een tractaat over de aardrijkskunde. Vander Haeghen citeert voor wat betreft de oplage der devote werkjes het cijfer van 5000 per jaar¹⁶.

De sociale status van de schoolmeester maakte hem volledig afhankelijk van de wil van zijn werkgever, d.w.z. de ouders. Vandaar dat in de duurdere kostscholen meer en meer plaats zal worden ingeruimd voor de Franse taal en manieren, maar ook voor boekhouding en moderne talen. M.a.w. het programma komt meer en meer in functie te staan van de nieuwe sociale stand die de onderwijsinstellingen kan bezoeken, en de vroeger hoofdzakelijk clericaal geïnspireerde belangstellingspunten worden vervangen door meer praktisch gerichte vakken.

(16) F. Vander Haeghen, *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand. 1483-1850. XVIIIeme siècle*, Gent, 1865. — Cfr. gelijkaardig onderzoek bij M. Deneckere, *op. cit.*, p. 178-84.

TABEL I

GENTSE KLOOSTERSCHOLEN EN MEISJESPENSIONATEN ¹⁷

<i>Naam en plaats :</i>	<i>Aantal ll.</i>	<i>Stof :</i>
Ursulinen Galileiklooster	30 pens. 300 ext.	F, L, S, R, C, Sp.
St.-Joris	30 pens.	L, S, C, F.
Apostolinen St.-Pietersnieuwstraat	20-30 pens.	L, S, C, Sp.
Capotteschool Spellestraat 13	pens. en ext.	L, S, C, Sp.
Engelse nonnen St.-Pietersnieuwstraat	13 pens.	E, F, L, S, C.
Saletschool Brabantdam	20-30 pens. 8 ext.	L, S, C, Sp.
Spinnersen Reep	—	C, Sp.
J.B. Vanderzanden •	12 pens. 5 ext.	E, F, L, S, Sp.
E. d'Arcay	29 pens.	F, L, S, Sp.
I. Leduc	14 pens. 11 ext.	L, S, Sp.
E. Uger	4 pens. 34 ext.	F, L, S, Sp.
G. Froment	5 pens. 11 ext.	F, L, S, Sp, M, T.
Mme Prié	4 pens. 7 ext.	F, L, S, Sp, M, T.

Afkortingen :

C : Catechismus

E : Engels

F : Frans

L : Lezen

M : Muziek

S : Schrijven

T : Tekenен

Ext.: externen

Pens.: kostgangers

Sp.: spellewerk

(17) M. Faipoult, *op. cit.* — F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl. V, p. 558-75 en VI, p. 470-1.

TABEL II

OOSTVLAAMSE MEISJESPENSIONATEN BUITEN GENT ¹⁸

<i>Plaats :</i>	<i>Onder leiding van :</i>	<i>aantal ll.:</i>	<i>prijs :</i>
Aalst	Annunciaten	—	—
Beveren	Geestelijk Hof	22	—
Deinze	Blasiushospitaal	—	—
Dendermonde	Benedictinessen	—	262 FF
Geraardsbergen	idem	—	—
	Recollecten	—	—
Kruikeke	Zwarte Zusters	—	—
Ninove	Penitenten	—	—
Oosteeklo	—	—	—
Oudenaarde	Augustinessen	—	—
	Apostolinen	—	—
Ronse	Zwarte Zusters	—	—
Ruiselede	Spinnersen	30	12 lb.
Sint-Niklaas	St.-Jozefschool	28	—
Temse	Dominicanessen	24	262 FF
Velzeke	3e orde van St.- Franciscus	—	—

GENTSE ARMENSCHOLEN ¹⁹

Rooielijvekens	II. 50
Blauwejongens	40
Kulders	80
Blauwemeisjes	80
Académie de Dessin	220

(18) ARA, *Gebeime Raad*, n° 934 en n° 1284. *Comité jésuitique*, n° 38. — F. De Potter en J. Broeckart, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 7 reeksen, 1864-82.

(19) SAG, *Armenscholen*, 1623-1793, n° 138. — M. Faipoult, *loc. cit.*

TABEL III

ONVRIJE SCHOOLMEESTERESSEN TE GENT²⁰*Parochie, naam en plaats :**aantal kinderen :**Sint-Baafs*

Wittenberg, Zandberg	34
Allaert, Kalvermarkt	8
Duytshaver, ibidem	26
Delat, ibidem	8
d'Anvers, <i>tussen 't passe</i>	23
Seignaert, ibidem	10
Wijngaert, Veirstraat	17
Depuis, Reep	47
Rofsel, Kalandenberg	32
Arsens, Belfort	19
Rappé, Brabantdam	30
Moorsele, Hukelram	5
Callewaert, Kuiperstraat	18
Pourck, ibidem	22
Bollaert, ibidem	26
Lachart, Brabantdam	4
Wildernisse, Capucijnen	2
Borkelman, Rapestraat	1
Willam, Keizerstraat	30
De Walkaert, St.-Lievenstraat	7
Brakman, Hof van Raveschoot	26
Montagne, <i>op 't stuksken</i>	9
Godefroie, Abeelstraat	12
Delmotte, ibidem	3
	<hr/>
	435

St.-Niklaas

Steenkiste, Schuurkenstraat	1
Blanckaert, Krommesteeg	1
	<hr/>
	2

St.-Jacobs

Trits, Baudelostraat	12
Bauwens, Kathelijnestraat	14

(20) SAG, notas van Werveke, 321, II.

Fierens, ibidem	4
Verhulst, Gelukstraat	5
Van Damme, ibidem	7
Carlardijn, Kromme Walle	4
Supply, Minnemeers	13
Van Bogaert, Gauwstraat	16
Van der Veken, Spellestraat	15
Horiërs, Oude Vest	5
De Groot, Gulden Hoofdstraat	30
Ursulinen	30
	<hr/>
	140

St.-Michiels

Troch, Engelandgat	30
Carneel, Belsemstraat	28
Blindekenschool	20
Doorsele, Meulenaarstraat	48
Hoornaerts, ibidem	29
X, Palingstraat	12
X, Lange Steenstraat	12
Boot, Korte Scheepgracht	16
X, Patershol	15
	<hr/>
	210

St.-Pieters

Cathwille, Nieuwstraat	43
Hebbens, St.-Lievenstraat	20
Vademont, ibidem	11
Knudde, Kerkhof	12
Debruyck, Heuverstraat	4
Meyers, Hellegat	16
Philips, Stalhof	21
De Nyet, Schrijboom	8
Lamotte, Heikstraat	13
Sassaert, Savaanstraat	20
Risel, Bagattestraat	24
	<hr/>
	208

St.-Salvator

Vanderhaeghen, Voormuide	22
Hebbling, ibidem	20
Fierens, Muide	21
De Bouvere, Voormuide	30

Van Reyschoot, ibidem	8
De Meye, ibidem	3
Zegers, ibidem	3
Roeland, Voormuide	11
Leenesonne, ibidem	4
Dhaese, Slijpstraat	50
Saelens, ibidem	35
Heems, Achterleie	10
Heysenare, ibidem	26
Lefèbvre, Tichelreie	18
De Vos, ibidem	5
Lauwaerts, ibidem	5
	<hr/>
	271

St.-Maarten

Wanneels, Voorgeborgt	3
Doré, Begijnengracht	13
De Clercq, Akkerstraat	4
Eeckhoute, Holstraat	13
Kesteloot, ibidem	23
Nevejans, ibidem	8
Bickx, ibidem	12
Depuis, Galgenbergstraat	22
Huybrecht, Houtleie	20
Willems, Hijperstraat(?)	14
Cardinus, ibidem	18
De Nivier, Annonciatenstraat	8
	<hr/>
	158

Totaal aantal kinderen: 1444

Kloosterscholen en meisjespensionaten. (Ad tabel I en II)

Naar getuigenis van de Gentse magistraat zijn er te Gent te weinig *maisons convenables pour l'éducation des jeunes demoiselles*. Verschillende ouders aarzelen dan ook niet hun dochters naar Henegouwen of Noord-Frankrijk te sturen, en, steeds volgens dezelfde bron, zouden twee derden van de goeode burgers tot deze oplossing een toevlucht moeten nemen ²¹.

Het is wel waar dat van de kloosterinstellingen er slechts drie in aanmerking kwamen in de ogen van de weldenkende Gentse notabel: het pensioonaat van de religieuzen van St.-Joris, de Engelse nonnen en de instelling onder beheer der Ursulinen. De twee eersten richtten zich hoofdzakelijk

(21) F. De Potter, *Petit cartulaire*, s.l.n.d., dl. I, p. 277.

tot adellijke juffrouwen, terwijl de laatsten zowel internen als externen aanvaardden. De kostgangers genoten eentalig Frans onderwijs, terwijl de kinderen van de dagschool naast lezen, schrijven en godsdienst het Frans als tweede taal onderwezen kregen. Een groot getal der externen genoot kosteloos onderwijs, terwijl de overigen 12 sch. per jaar dienden te betalen.

Naast deze selecte meisjеспensionaten kende men te Gent nog het internaat der Apostolinen, der Saletschool, der Capotteschole en die van de begijntjes. De Spinnersen hielden een werkschool open voor arme kinderen. De dagorde en leerstof was vrijwel overal dezelfde: de onderlinge verschillen raakten vooral de materiële en sociale omstandigheden waarin het onderwijs geschiedde, en natuurlijk ook het op te brengen schoolgeld. In het algemeen mag gezegd dat naarmate het kostgeld hoger lag, de plaats ingeruimd voor Frans, *bonnes mœurs* en muziek groter werd, terwijl omgekeerd, naarmate de *minervalia* lager lagen, er ook meer handwerk van de leerlingen werd gevegd.

Geen enkel dezer pensionaten was toegankelijk voor de lagere bevolgingsklasse. Bij de Ursulinen betalen de internen 26 lb. en de halfinternen 16 lb. 13 sch. per jaar. In de Saletschool en bij de Apostolinen varieerde het kostgeld alnaar de opbrengst van de verkoop van het handwerk der leerlingen, maar het bleef toch schommelen tussen de 20 en de 30 lb. Deze sommen zijn nog bescheiden wanneer men ze vergelijkt met wat werd gevraagd in de kloosterspensionaten van Henegouwen. De derde-ordelingen van Brugette vragen 10 maal meer of 260 lb. per jaar, en de Benedictinessen van Mons 300 lb.

Het zijn slechts de Ursulinen die een betrekkelijk goedkoop onderwijs verstrekken (de congregatie van Doornik vroeg ook slechts 25 lb per jaar), samen met de „handwerkende” zusterverenigingen: de Spinessen van Ruiselede stellen zich tevreden met 12 lb., de Augustinessen van Doornik met 120 gulden en de Wittevrouwen van Tienen met 90 gulden²².

Het tekort aan geschikte meisjеспensionaten te Gent had niet alleen voor gevolg dat veel kinderen hun onderwijs in vreemde streken genoten, maar ook dat er ter plaatse verschillende nieuwe instellingen werden opgericht, ditmaal echter onder toezicht van leken: de, zo mogelijk nog duurdere, *Maisons d'éducation*.

Bij Elisabeth d'Arcay betaalt men 400 FF per jaar om te leren lezen, schrijven, Frans praten en handwerkjes maken. Mme de Prié neemt genoegen met 300 FF en leert bovendien ook nog tekenen en muziek. De juffrouwen Leduc en Ugens vragen 265 FF en Geneviève Froment wil het zelfs voor 210 FF doen...²³.

De enkele cijfers die bekend zijn voor de plattelandspensioneten, die naast buitenmeisjes ook juffrouwen uit de stad aantrokken, bevestigen de dure regel: 262 FF bij de Benedictinessen te Dendermonde en dezelfde som voor de Dominicanessen van Temse.

(22) E. Matthieu, *Histoire de l'enseignement primaire en Hainaut (Mémoires de la soc. des sciences du Hainaut, 5me série, dl. VI)*, Mons, 1893, passim. — J.L. Robert, *op. cit.*, p. 135. — F. De Potter, *Gent*, dl. V, p. 558.

(23) M. Faipoult, *loc. cit.*

TABEL IV

JONGENSPENSIONATEN EN LAGERE MIDDELBARE KLASSEN TE GENT ²⁴

Académie de Commerce	ext.: 4 lb. int.: ?	S, H, T, ev. schermen en dansen
Jozef Walwein	—	S, R, T, A
H.A. Louis	int.: 286 FF	La, F, N, S, R, A
Vanderzande	int.: 280 FF	idem
Neesen	int.: 180 FF	idem
College der P. Jezuïeten (later Kon. College)	—	
College der P. Augustijnen	—	

LAGERE MIDDELBARE KLASSEN BUITEN GENT ²⁴

Aalst	(ex-) Jezuïetencollege	315 FF
Dendermonde	Augustijncollege	400 FF
Eeklo	Recolettencollege	400 FF
Geraardsbergen	Benedictijncollege (St.-Adriaan)	—
Ronse	Oratorianencollege	—
Temse	idem	—
Tielt	Recolettencollege	400 FF

Afkortingen :

A : Aardrijkskunde
H : Frans
H : Handelsvakken
La : Latijn

R : Rekenen
S : Schrijven
T : Tekenen

(24) M. Faipoult, *op. cit.*, p. 91 e.v. — ARA, *Comité jésuitique*, n° 38, A, f° 94.

TABEL V

JONGENSPENSIONATEN BUITEN GENT

<i>Plaats</i>	<i>aantal ll. jongens/meisjes</i>	<i>prijs :</i>	<i>datum :</i>
Aalst	—/—	18 lb.	1754
Belsele	41	140 gul.	1777
Beveren	40/30	200 FF	1789
Beveren	40/43	—	1789
Deinze	—	—	ca. 1789
Drongen	—	—	1777
Eeklo	200/60	14 lb.	ca. 1789
Edelaar	—	—	1777
Dendermonde	84/12	250 FF	1789
	28/12	290 FF	1789
Geraardsbergen	—	—	1777
Gijzegem	40	220 FF	1789
Lokeren	36/6	240 FF	1789
	20/0	196 FF	1789
Melle	—	—	vanaf 1732
Moorsel	—	—	1782
Ninove	—	—	ca. 1789
Oostakker	—	—	1777
Oosteeklo	100/60	217 FF	1789
Ronse	103/64	200 FF	1789
Sinaai	27/6	130 FF	1789
St.-Martens-L.	30	—	1786
St.-Niklaas	160/80	175 FF	1789
Sleidinge	200/170	217 FF	1789
Vrasene	85/50	84 FF	1789
Waarschoot	80/30	220 FF	1789
Waasmunster	140/120	261 FF	1789
	30	16 lb.	1787
Wichelen	41	272 FF	1801

Onvrije jongensscholen, kostscholen en lagere middelbare klassen.
(Ad. tabel IV en V)

De ouders konden, voor wat aangaat de vorming van hun jongens, beroep doen op verschillende soorten leerkrachten. Naast de vrije schoolmeesters waren er de onvrije externenscholen, de pensionaten te Gent en omgeving, sommige meisjespensionaten waar ook jongens werden aanvaard, de ambulanten, waarover zo goed als niets bekend is, en de *primae figurae* der verschillende colleges, die zo waren opgevat dat ook degenen die amper de pen konden hanteren zich er moesten thuisvoelen.

Ook hier laten de schoolgelden weinig discussie toe. Er dient wel vastgesteld dat de programmas duidelijk beantwoorden aan de behoeften van een opkomende klasse: de plaats ingeruimd voor moderne talen en boekhouding wijst op de nood aan een onderwijs dat niet langer voorbereidt op een clericale of „geleerde” loopbaan, maar jonge zakenlui aflevert die zich in hun wereld weten te bewegen.

De onvrije schoolmeesteressen en het armenonderwijs (Ad tabel II en III).

Theoretisch moesten de kinderen wier ouders de schoolgelden niet konden opbrengen een plaats vinden in de vrije scholen, vermits iedere geadmitteerde schoolmeester verplicht was een 5 tal kinderen gratis onderwijs te verschaffen. Daarnaast waren er de stedelijke en kerkelijke armenscholen, die tezamen een 250 jongens en meisjes herbergden. Afgezien van misbruiken inzake het beheer der gelden, kinderarbeid, leefomstandigheden e.d.m. moet toegegeven worden dat wat betreft lager onderwijs, de armenscholen te Gent tot de beste onderwijsinstellingen van de stad behoorden. Zowel de jongens als de meisjes hadden een speciale meester voor het leren lezen en schrijven, en op het einde van het schooljaar werden er prijskampen in schoonschrift, rekenen en catechismus ingericht. De hiernavolgende tabel geeft een beeld van de alfabetisatiegraad in de Blauwejongensschool ²⁵.

Jaar	<i>totaal aantal ll.</i>	<i>lezers</i>	<i>lezers en schrijvers</i>	<i>lezers, schrijvers en rekenaars</i>	<i>niets</i>
1770	36	14	12	5	5
1775	54	21	20	5	8
1780	53	9	32	4	9
1785	64	26	24	5	9
1789	61	22	26	4	9

Het spreekt voor zich dat deze enkele instellingen niet volstonden om aan het groeiende armental van het einde van de 18e eeuw een minimum van onderwijs te verstrekken. Dat was overigens ook niet de bedoeling: te Gent en te Antwerpen wordt de behoeftige familie iedere onderstand ontzegd van zodra er kinderen zijn boven de 7 jaar die nog niet tewerkgesteld

(25) RAG, *Fonds Gent*, n° 84, 86 en 87.

zijn. De meeste der arme jongens hangen dan ook rond op straat en gaan van zodra ze de kans zien in de leer bij een ambachtsman, ofwel behoren ze tot de 200 gelukkigen die een plaatsje wisten te veroveren in de *Académie de Dessin*, waar kosteloos onderwijs werd verstrekt. Ook van de kant der wekelijkse catechismusonderrichting viel geen heil te verwachten. Te Gent werden deze slechts door een minderheid bezocht, en er is geen spoor van enig schrijf- of leesonderwijs terug te vinden.

De arme meisjes hadden meer mogelijkheden. Er waren niet alleen de enkele plaatsen in de kosteloze dagschool der Ursulinen, men kon ook een onderkomen vinden bij een der onvrije schoolmeesteressen die tegen bepaalde voorwaarden kantwerk leerden aan jonge kinderen. In het beste geval leerde men er ook catechismus spellen. Voor het kleuteronderricht werd een minimumsom betaald („1 oordje”), zodat de hoofdbrok der inkomsten door de werkmeisjes diende opgebracht. Dezen nu betaalden ofwel 9 gulden per jaar, en mochten dan hun handwerk voor zich houden, ofwel betaalden ze niets, maar verbonden ze zich om gedurende 4 à 5 jaar hun handwerk aan de meesteres af te staan. Men kan zich gemakkelijk voorstellen tot welke misbruiken deze laatste formule aanleiding kon geven: overwerk, gedwongen nablijven of dwangarbeid vormden geen uitzondering. Er bleef de meesteressen echter weinig keus: naarmate het leerlingenaantal lager lag, moest de produktie opgedreven wilde men in leven blijven. Anderzijds schrokken de harde werkomstandigheden de leermeisjes af, zodat deze veiliger oorden opzochten, hetzij bij de Spinessen, hetzij in een andere werkschool waar een groter aantal leerlingen een menselijker arbeidstempo toeliet²⁶.

De vrije scholen.

TABEL A

DE VRIJE SCHOLEN VAN GENT²⁷
1650 - 1660

parochie	aantal scholen		J	aantal ll.		Pens.	totaal
	J	M		M			
St.-Jacob	2	2	239	90	4	239	
St.-Baafs	3	1	289	146	9	435	
St.-Niklaas	2	1	223	49	20	272	
St.-Salvator	2	2	228	68	10	296	
St.-Michiel	2	7	274	209	15	483	
St.-Maarten	1	1	215	23	22	238	
St.-Pieters	1	—	105	15	2	120	
Onbekend							
Begijnen	—	?	—	150+	ca. 100		
	13	14+	1573	650+	82+	2233	

(26) F. De Potter, *Petit cartulaire*, dl. II, p. 300-302. — ARA, *Com. jésuitique*, n° 38, A, f° 28 v°.

(27) RAG, *bisdom*, B 2709.

TABEL B

VRIJE SCHOOLMEESTERS EN SCHOOLMEESTERESSEN TE GENT ²⁸ ca 1789

Parochie	Naam	Aantal ll. Hellin J M	Aantal ll. Faipoult J M	Faipoult Prijs	Totalen per parochie	
					Faipoult	Hellin
St.-Baafs	Delbecq	200	145/39	38 FF		
	Adriaenssens	11/12	—	—	233	145/39 = 184
St.-Niklaas	Teirlinck	?	160/35	38 FF		
	Mortier	35/12	40/21	15 FF		
	Juf. Mast	32/?	18/40	?	79	218/96 = 314
H.-Kerst	Dubois	80	10/43	25 FF		
	Reyssenaer	70	41/19	11 FF	150	148/62 = 210
St.-Jacob	Hervent	50	45/23	15 FF		
	De Bast	100	—	—	150	45/23 = 68
St.-Maarten	Gysselins	20/8	41/18	15 FF		
	Neesen	50 p.	45 p.	11 FF		
	Oudenaarde	15	—	—	95	46/18 = 64
St.-Michiel	Baerzele	42/12	16/30	?		
	Schouteten	76/55	180/47	25 FF		
	Juf. Goewie	32	12/29	?		
	J. Lankswert	51	14 ² 57	15 FF	268	222/163 = 385
?	Goeminne	52/25	30/15	11 FF		
	Martens	40	67/27	15 FF		
	Moerzele	9	—	—		
	v. d. Vijvere	34/19	24/18	?		
	Coucke	?	—	—	179	121/60 = 181
Begijnen	Lotu	46	6/47	?		
	Moreeuw	40	14/36	?	86	20/83 = 103
Totalen	23 (6/17)	1230	965/544 = 1509			

(28) M. Faipoult, *loc. cit.* — RAG, *bisdome*, K 2525.

Ad tabel A en B. De vrije scholen ca. 1650 en de toestand op het einde van de 18de eeuw.

Zowel het aantal scholen als de schoolbevolking vermindert in de 18de eeuw t.o.v. de 17de. Indien het onderwijsmonopolie van de confrerie in de 17de eeuw nog enigszins aan de werkelijkheid beantwoordde, rond 1780 is de gilde nog slechts één der vele andere onderwijzende organismen van de stad. Op de gevolgen van deze evolutie voor de schoolmeesterstand is reeds gewezen.

Ad tabel B. De situatie einde 18de eeuw.

- de synthese van de gegevens van Faipoult en Hellin leert ons dat het getal leerlingen dat de vrije scholen nog bezoekt kleiner is dan dat wat een onderzoek vindt in de overige instellingen: de 1238 van Hellin moeten het reeds afleggen tegen de 1444 ll. der onvrije werkscholen en de 596 der onvrije schoolmeesters. Ook de getallen van Faipoult leiden tot dezelfde vaststelling: 23 vrije leerkrachten met maximum 1509 ll. tegen 109 onvrijen met 2050 ll. Dit is aanwijzing temeer om te besluiten dat het gecontroleerde en in min of meerdere mate officiële onderwijs niet meer opgewassen was voor haar taak, en dat de toestand de weg tot misbruiken openstelde: de vraag was groter dan het aanbod, en zoals steeds, bevonden zich onder degenen die aan dit onevenwicht wilden verhelpen zeer dikwijls onbekwamen of uitbuiters.
- Om de graad van scholariteit per parochie na te gaan zou men moeten beschikken over het aantal potentiële schoolkinderen per parochie, daar de nominale leerlingentallen niets betekenen indien we ze niet vergelijken met de totale kinderbevolking van die bepaalde periode. Om dergelijk berekening uit te voeren, is men verplicht enkele aanvechtbare premissen voorop te stellen. Vooreerst dient een gemiddelde schoolleeftijd bepaald: aangezien we alleen bedoelen de procentuele verhoudingen tussen de parochies onderling uit te drukken, kan hier een bepaald leeftijdsjaar volstaan. In vroegere studies werd hierbij om gegronde redenen het tienjarige kind als prototype aangenomen²⁹, zodat, abstractie gemaakt van de kindersterfte en de in- of uitwijking, de kinderen geboren tien jaar voor de datum der rapporten van Faipoult en Hellin, normaal in een der vermelde scholen onderwijs moeten hebben genoten. Nemen we verder aan dat de som der geboorten der jaren 1770-1775 de volledige kinderbevolking symboliseert, dan kan de verhouding totale kinderbevolking-schoolbevolking in de verschillende parochies benaderd. Voor de leerlingenaantallen werden steeds de maximumcijfers van Hellin en Faipoult genomen. Als huwelijksleeftijd nemen we 20 jaar als gemiddelde³⁰. We zijn er ons terdege van bewust dat cijfers

(29) H. Callewaert, *op. cit.*

(30) De geboortecijfers werden ontleend aan H. Van Werveke, *De Curve v.b. Gentse bevolkingscijfer in de 17e en 18e eeuw. (Verhandelingen van de K.V.A. voor Wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, jaar X n° 8)*, Brussel 1948.

gebaseerd op dergelijke veronderstelling hoogstens een benaderend beeld kunnen geven van de werkelijke situatie. De bedoeling is echter een rangschikking qua scholariteit per parochie op te maken, om na te gaan in hoeverre deze overeenstemt met de alfabetisatiegraad.

Parochie	geboorten 1770-75	vrije ll. c. 1785	onvrije ll. c. 1785	alfabetisatie 1792-5	
				man	vrouw
St.-Baafs	884	200 (22 %)	35 (48 %)	60 %	45 %
St.-Michiel	491	385 (78 %)	210 (43 %)	72 %	60 %
St.-Pieters	475	?	208 (43 %)	46 %	30 %
H.-Kerst	424	210 (49 %)	271 (64 %)	48 %	35 %
St.-Jacob	355	150 (42 %)	140 (40 %)	64 %	46 %
St.-Maarten	333	95 (28 %)	158 (48 %)	57 %	36 %
St.-Niklaas	196	314 (160 %)	2 (0,0%)	91 %	77 %

- + de parochies met het hoogste % vrije schoolkinderen hebben ook de hoogste alfabetisatiegraad: St.-Niklaas en St.-Michiel.
- + De parochie met het hoogste % werkschoolkinderen behoort tot de twee minst geletterde parochies: H.-Kerst.
- + De parochie met het laagste % werkschoolkinderen heeft het hoogste % vrije schoolkinderen en is het meest geletterd: St.-Niklaas.
- + Van de drie parochies met het hoogste % werkschoolkinderen hebben er twee het laagste % vrije schoolkinderen: St.-Baafs en St.-Maarten.
- + De meest bevolkte parochie heeft het tweede grootste % werkschoolkinderen terwijl de situatie omgekeerd is voor de minst bevolkte parochie: St.-Baafs en St.-Niklaas.
- + De parochie met het minst % vrije schoolkinderen heeft daarom nog niet de laagste alfabetisatiegraad: St.-Baafs (Invloed der ambulanten).
- + Op het gebied van de alfabetisatiegraad: duidelijke achterstand bij de vrouw t.o.v. de man: van 12 (St.-Michiel) tot 21 % (St.-Maarten).

Uiteindelijk zouden deze enkele, benaderende cijfergegevens alleen, ons weinig wijzer maken. Buiten de hierboven gesignaleerde concordanties die alleen opgaan voor de extreme parochies valt nergens een duidelijke band vast te stellen tussen de cijfers onderling. Tekent men een curve door achtereenvolgens de verschillende cijferreeksen op een X of Y as te stellen, dan bekomt men in geen geval een gelijkmatig verlopende kromme. (Bijv. % werkschoolkinderen in functie van het % analfabeten; vrije leerlingen in functie van het % geletterden enz.) Eén uitzondering: hoe meer mannelijke analfabeten of geletterden, des te meer ook vrouwelijke analfabeten of geletterden.

Nochtans, indien het vorige cijfermateriaal het verband tussen scholariteit en analfabetisatie niet overal zo duidelijk bevestigt, het omgekeerde wordt evenmin aangetoond. Integendeel, sommige parochies affirmeren onze vooropstelling en vallen hierin vroegere gegevens die in dezelfde richting verwezen, bij. Het feit dat men in sommige parochies afwijkende vaststel-

lingen moet doen, wijst er echter wel op dat binnen het beschavingsproces van een bevolking ook nog andere factoren moeten hebben meegespeeld, die buiten ons gezichtsveld vallen (Zo o.m. de invloed der ambulanten).

Niettemin stellen we toch vast, wanneer we de evolutie van de alfabetisatiegraad van 1792-95 nagaan t.o.v. die van 1782-85, dat inderdaad juist die parochies met een hoog % vrije schoolkinderen een gunstig verloop kennen, terwijl de anderen het omgekeerde meemaken. Enige uitzondering ditmaal is St.-Baafs, waar waarschijnlijk factoren als in- en uitwijking een belangrijke rol speelden.

Parochie	1782-85			1792-95		
	man	vrouw	gemiddelde	man	vrouw	gemiddelde
St.-Baafs	57%	40%	48%	60%	45%	52%
St.-Michiel N	63%	30%	39%	72%	60%	62%
St.-Michiel Z	64%	52%	60%	75%	62%	67%
St.-Pieters	53%	29%	41%	46%	30%	38%
H.-Kerst	40%	23%	31%	48%	35%	42%
St.-Jacob	63%	51%	57%	64%	46%	55%
St.-Maarten	61%	43%	52%	57%	36%	46%
St.-Niklaas	86%	58%	77%	91%	77%	84%

Daarom, rekening houdend met het feit dat het hier slechts om benaderende gegevens kon gaan (vooral wat betreft de leerlingenaantallen), en gesteund door alfabetisatie-onderzoeken voor andere steden (zie verder), durven we toch de volgende besluiten trekken:

- de verbondenheid vrije school - alfabetisatie
in 4 op de 6 parochies (St.-Niklaas en St.-Michiel : hoogste % op beide vlakken)
 - St.-Jacob 42 % - 64 %
 - St.-Maarten: 28 % - 57 %
 - Uitz.: St.-Baafs 22 % - 60 %
 - H.-Kerst: 49 % - 48 %
 - St.-Pieters: onbekend.
- de verbondenheid werkschool - ongeletterdheid
in 5 van de 7 parochies (uitz. St.-Pieters en St.-Baafs).

De vrije school richtte zich tot een betalend publiek, terwijl de werkschool openstond voor de arme. Hoe groter dus het % werkschoolkinderen; hoe groter het % armenbevolking moet geweest zijn, en hoe lager de gemiddelde levensstandaard in die parochie. Dit beantwoordt aan de alfabetisatiegraad.

Die alfabetisatiegraad wordt aldus, door de verbondenheid vrije school - geld, werkschool - armoede, vrije school - alfabetisatie en onvrije werkschool - ongeletterdheid, een zeer goede spiegel van de levensstandaard

van een bevolking. Indien bv. 91 % der mannen en 77 % der vrouwen van de St.-Niklaasparochie kunnen lezen en schrijven, dan mag men hieruit besluiten dat minstens 77 % der inwoners leefden in een familie die de uitgaven van het onderwijs kon dragen.

Vergelijken we deze toestanden met andere steden, waarvan de alfabetisatiegraad grondig werd onderzocht.

Vooreerst Namen: ook daar schrijft slechts 60 % der bevolking bij het einde van het A.R., en ziet men een duidelijk verschil al naar gelang men met een rijke of arme parochie te maken heeft ³¹.

Te Ninove ligt het getal enigszins hoger: tussen 1779 en 1791 was 66 % der bevolking geletterd ³².

Brugge, Tienen en Aalst schommelden rond dezelfde cijfers: afgaande op huwelijksakten van 1790-99 en 1800-09 komt men daar tot het besluit dat de volgende % der jonggehuwden (waarvan men aanneemt dat ze 20 à 30 jaar oud zijn), en die in de jaren 1780-99 hun onderwijs zouden moeten hebben genoten (schoollleeftijd 10 j.), konden lezen en schrijven:

<i>schoolperiode</i>	<i>stad</i>	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>gemiddelde</i>
1780-89	Brugge	61 %	40 %	50 %
1790-1800		42 %	39 %	40 %
1780-89	Tienen	48 %	60 %	54 %
1790-1800		48 %	66 %	59 %
1780-89	Aalst	68 %	46 %	57 %
1790-1800		59 %	49 %	54 %

+ achteruitgang te Brugge en te Aalst

+ overwicht van de vrouw op de man te Tienen

+ stijgende vrouwelijke alfabetisatie te Tienen en te Aalst ³³.

Voor Tienen en Brugge werd dan bovendien de alfabetisatiegraad per bevolkingsgroep nagegaan. De hedendaagse bronnen lieten inderdaad toe de mannelijke volwassenen per beroep te catalogeren, en dit vanaf 1797. Weerom steunend op de hypothesen van huwelijks- en schoollleeftijd, mogen we besluiten dat de tussen 1797 en 1801 geletterde of ongeletterde bruidegoms hun opleiding genoten of ontbeerden tussen de jaren 1787 en 1791. In de laatste en derde laatste kolom wordt de verhouding van de mannelijke bevolkingsgroep t.o.v. de totale mannelijke beroepsbevolking uitgedrukt.

(31) T. Pisvin, *La vie intellectuelle à Namur sous le régime Autrichien (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e série, 26)*, Leuven, 1963, p. 41-47.

(32) Vangassen, *Ninove*, 1959, dl. II, p. 549.

(33) H. Callewaert, *op. cit.* — B. Van Rossem, *op. cit.* — J.C. Robert, *op. cit.*

10% m... v... bezet groep in tot. bevoll

klasse	Brugge geletterden	totaal	Tienen geletterden	totaal
burgerij	100 %	8 %	100 %	11 %
middenstand	79 %	14 %	77 %	12 %
ambacht	42 %	59 %	54 %	35 %
werklui	31 %	16 %	30 %	31 %
beroepsloos	71 %	2 %	50 %	10 %

De cijfers stemmen vrijwel volledig met elkaar overeen, en bevestigen de Gentse toestanden. Het leeuwenaandeel van het schoolpubliek behoorde tot de burgerij en de middenstand, d.w.z. de meest welstellende klassen, terwijl slechts een derde ongeschoolde werklui (de minder gegoeden) zijn naam kon schrijven. Dus ook hier verbondenheid geldt - geletterdheid.

De toestand op het platteland.

Het onderzoek der Gentse archieven leverde geen nieuwe gegevens op in verband met de herkomst, de benoeming, de levensstandaard en de werking der leerkrachten op het platteland. De dekanale verslagen integendeel, aangevuld met de resultaten van onderzoeken ingesteld door de wereldlijke overheid lieten toe een benaderend beeld te geven der spreiding van de onderwijsinstellingen in het bisdom Gent.

Volgens de dekanale verslagen bezat vrijwel ieder dorp op het einde van het A.R. een onderwijsinstelling al dan niet die naam waardig³⁴. Indien men de dekenij Waas buiten beschouwing laat (ze liet slechts een onvolledige informatie na), stelt men vast dat 172 van de 192 dorpen er een lagere school op nahielden. In 1759 zijn nog 65 van dezen kosterscholen. Per dekenij uitgedrukt komt dit op het volgende neer:

Aalst	92 % met school, waarvan 25 %	bestuurd door niet-koster.
Deinze	85 %	71 %
Dendermonde	95 %	78 %
Evergem	91 %	78 %
Geraadsbergen	81 %	35 %
Hulst	80 %	80 %
Tielt	100 %	72 %
Oudenaarde	81 %	62 %

Ook in de Oudburg stelt men een dichte schoolbezetting vast³⁵. Slechts 1 gemeente blijft van onderwijs verstoken, in 4 andere is het nog steeds de koster die dorpsmagister is, en nog 4 andere moeten het met winterscholen stellen. In 17 der 40 dorpen wordt naast lezen en schrijven ook rekenen

(34) RAG, *Bisdom*, M 7, M 8, B 2250, B 2294, B 3683, B 34, B 180/4, B 2932, M 249.

(35) RAG, *Oudburg*, n° 131.

onderwezen. 12 gemeenten houden er zelfs meerdere onderwijzers op na.

Het rapport Faipoult vermeldt alleen gemeenten met meer dan 2500 inwoners. Deze beschikken allen over één of meerdere lagere scholen, en van de overige dorpen zegt de prefect dat minstens de helft er een winterschool op na houdt.

Een dergelijke schoolspreiding zou bij een eerste oogopslag tot al te optimistische conclusies kunnen leiden. De enkele steekproeven naar de alfabetisatiegraad van de landelijke bevolking tonen aan dat deze in veel gevallen een fiks eind beneden de 50 % moet hebben gelegen. Zelfs al kunnen de volgende cijfers slechts benaderend zijn (ze zijn het resultaat van summieri onderzoeken, en houden geen rekening met de migratorische beweging die een belangrijk deel der geletterde landelijke bevolking naar de stad voerde), er blijft de schijnbare contradictie tussen een quasi volledig onderwijsapparaat en een geringe alfabetisatiegraad ³⁶.

	1782 - 5		1792 - 95	
	man	vrouw	man	vrouw
Lovendegem	49 %	25 %	49 %	19 %
Drongen	51 %	16 %	60 %	24 %
Aalter	50 %	18 %	44 %	16 %
Wachtebeke	62 %	24 %	61 %	24 %

	man	vrouw	gemiddeld
x Pittem, 1779-91	42 %	15 %	
Loenhout			48 %
Wuustwezel			64 %
Kalmthout			62 %
Opwijk, 1782-91	56 %	30 %	

Deze verrassend lage coëfficiënten kunnen slechts verklaard door de volgende factoren:

- * (
- onvoldoende scholing der „leerkrachten”
 - periodiciteit van het onderwijs
 - mindere nood aan onderricht in een landelijk milieu
 - de armoede van een bepaalde bevolkingslaag die niet bij machte was de schoolgelden te betalen.

De aanwezigheid van een lagere school moet in belangrijke mate hebben afgehangen van de bevolkingsdichtheid en de levensstandaard der plaatselijke bevolking, daar deze het aantal leerlingen en meteen de leefbaarheid van het schoolmeesterambt bepaalden.

(36) RAG, *Bisdom, Parochieregisters*. — V. Arickx, *Het volksonderwijs te Pittem voor 1800 in Biekerf*, LI, 1950, p. 25-31. — P. De Zuttere, *Loenhout en Wuustwezel in Oudheid en Kunst*, 1955, p. 164-172. — Idem, *Peilingen over de ontwikkelingsgraad van de Kalmthoutse bevolking in Calmpthoutiana*, IV, 1953, p. 93-94. — J. Lindemans, *Geschiedenis van Opwijk*, Brussel, 1937, p. 155.

Besluit,

Al bij al mag nochtans besloten dat, indien men bij de lagere scholen, de pensionaten, de wezen- en armenscholen, en ook de rederijersverenigingen telt, onze gebieden op het einde van het A.R. een grote volksculturele bedrijvigheid aan de dag legden indien men ze vergelijkt met de toestanden in de buurlanden. De kerkelijke onderwijs-organisatie scheen nog in grote lijnen te beantwoorden aan de mogelijkheden en de behoeften in een landelijk milieu.

Anderzijds is de onderwijsstructuur ook een klare weerspiegeling van de stromingen en gebreken der maatschappij waarin ze gegroeid is, vooral dan wanneer we de stedelijke toestanden onder ogen nemen.

De inrichtende machten blijken er overweldigd te zijn door de sociale en demografische evolutie van hun tijd, en zijn niet in staat om de geschikte oplossingen voor de gegeven problemen te vinden. De kerkelijke ingreep op het dagelijkse leven verzwakte, vooral omdat te strak werd vastgehouden aan een middeleeuwse organisatie en een voorbij wereldbeeld. Het wereldlijk gezag slaagt er misschien in in vele dorpen het onderwijs-beleid in eigen handen te nemen, op nationaal en stedelijk vlak moeten de vorsten machteloos blijven toezien. De plannen die hen worden voorgelegd zijn getoetst aan de werkelijkheid, en zouden een reële kans op slagen hebben gehad, indien ze geen financiële en menselijke middelen veronderstelden waarover het gezag niet beschikte.

De onderwijsstructuur van het einde van de 18de eeuw vormt aldus een spiegelbeeld van de maatschappij van het A.R. in haar geheel. De verschillende groepen die zich buiten en los van de aloude standen gaan vormen, en die de drukkingsgroepen zullen zijn van de volgende eeuw, schep-
pen zich een eigen onderwijsapparaat. De gildeschool en de enkele armeninstellingen konden misschien nog de behoeften van een middeleeuwse maatschappij dekken, maar op het einde van de 18de eeuw komt noch de burgerij, noch de armenstand in die inrichtingen terecht.

De enen richten zich nieuwe scholen in, de anderen trachten met hun eigen mogelijkheden de meest schreeuwende nood te lenigen, maar beiden stellen zich buiten de grenzen waarbinnen tot dan toe ieder onderwijsinitiatief had moeten plaatsvinden.

De oplossing voor het onderwijsvraagstuk en het armenprobleem van de 18de eeuw kan dan ook maar gevonden worden en doorgezet van zodra deze nieuwe krachten betrokken zullen worden binnen 's lands beleid, opdat het staatsapparaat inderdaad de uitvoerende arm zou worden van een ganse maatschappij, en niet alleen van enkele vermoeide krachten uit de vorige eeuwen.

Vandaar dat het ingrijpen van Jozef II tot mislukken gedoemd was, vermits hij niet kon inzien dat wijzigingen in de bovenstructuur van de samenleving niet langer voldoende waren om de grondige demografische en sociale revolutie bij te houden die zich reeds aan het voltrekken was, en die niet zou nalaten vroeg of laat de ganse maatschappij op ieder vlak te wijzigen.